

Відгук

**офіційного опонента на дисертаційне дослідження Ліля Ігоря
Миколайовича «Греки на території Руського воєводства у XV – XVIII ст.»
подане на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07. 00. 01 – історія України**

П'ятнадцяте століття в історії грецького народу пов'язано з величезними трагедіями і втратами. Розгром Візантійської імперії зробив греків недержавною нацією, представники якої були поставлені перед вибором - залишитися під владою турків-османів або покинути країну, яка перестала бути для них своєю. У цій важкій дилемі випробовувалася сила народного духу греків, їх живучість, здатність прийняти виклик нових умов життя як на Балканському півострові так і за його межами. Серед тих міграційних потоків греків, які вирушили не до Західної, а до Центрально-Східної Європи, своє особливе місце посіли іммігранти в Руському воєводстві Речі Посполитої. Проте як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники довгий час по суті обходили своєю пильною увагою історію грецької діаспори в цьому регіоні, в усякому разі не вивчали цю історію в дисертаційному і монографічному форматі.

Тим актуальнішою є представлена до захисту дисертація Ігоря Миколайовича Ліля «Греки на території Руського воєводства у XV – XVIII ст.» Вона не тільки заповнює очевидний прогалину у вітчизняній і європейській історіографії, а й напевно задасть тон усім наступним дослідженням з даної тематики. Або, висловлюючись словами автора, з якими ми цілком згодні, «заповнення цієї інформаційної лакуни сприятиме загальному розумінню того, що відбувалося у цій частині Центрально-Східної Європи та на території Руського воєводства зокрема» (с. 11). А ці процеси, що відбувалися саме тут, яскраво відображали загальноєвропейські тенденції соціального, економічного, політичного, культурного, релігійного життя Модернової доби. При цьому не йдеться про певною мірою «стереотипне» бачення цих процесів, оскільки І. М. Лильо належить до нової генерації істориків й досліджує різні аспекти своєї

наукової теми, не віддаючи відвертої переваги одним факторам на шкоду іншим. З огляду на важливість та недостатню вивченість даної проблематики актуальність дисертаційного дослідження І. М. Лиля не підлягає сумніву.

Представлена до захисту робота має логічну структуру, побудована за проблемно-хронологічним принципом, що дозволило дисертанту, вирішивши поставлені завдання, усебічно дослідити історію грецького населення на території Руського воєводства та дійти до обґрунтованих висновків.

Дисертантом чітко сформульовані актуальність, мета і завдання дослідження. Визначені хронологічні межі, вичерпно показано новизну та практичне значення дисертації. Підкреслимо, що XV – XVIII ст. – це не лише певний період в історії грецької громади на теренах Руського воєводства, але й певний період в історії самої Польської держави і Речі Посполитої, а також в історії Центрально-Східної Європи взагалі.

У дисертації проаналізовані всі знакові роботи зарубіжних та вітчизняних авторів, у яких тією чи іншою мірою розглядалися окремі аспекти досліджуваної проблеми. Треба звернути увагу й на те, що, як це слушно вказано у самому дослідженні, «присутність греків у цій частині Європи донедавна розглядалася переважно крізь призму міжцерковних контактів» (с. 13). І. М. Лильо вдало подолав цю обмеженість історіографічної традиції, звернувшись до вивчення величезного масиву джерел, незважаючи навіть на те, що грецькі мешканці Львова «не створили самоврядної організації, та відповідно, не мали власного діловодства» (с. 33). Серед цих джерел – королівські декрети, рішення міського львівського суду, записи індіктів і протоколів уряду ради, фіскальна документація (звіти, вироки, розпорядження) тощо. Слід погодитися з дисертантом, що одним з наріжних каменів минулого грецької діаспори є матеріали львівського Ставропігійського братства (ф. №129 ЦДАЛ України), оскільки це «чи не єдине джерело, де прізвища та справи греків у Львові мають найбільшу концентрацію та інформативне наповнення» (с. 38). Крім фондів Центрального державного історичного архіву у

Львові автор вдало використовує спорадичні згадки про греків та їх економічну активність у хроніках Мартина Груневега, Яна Альнпека, Ігнатія Ходиніцького, зміст однієї із старіших польських кулінарних книг Станіслава Чарнецького, заповіти, боргові розписки, шлюбні контракти, книги справ вйтівського суду магістрату м. Броди, документи дипломатичного характеру з архівів Польщі (зокрема Архіву давніх актів у Варшаві) та Росії тощо. Таким чином не підлягає сумніву, що дослідження даної теми здійснено на основі вивчення широкого кола джерел.

В окремому (другому) розділі дисертантом були сформульовані основні методологічні принципи і підходи у вивченні проблеми, зокрема проблеми термінологічного характеру (с. 53).

Можна в цілому погодитися зі структурою дисертаційної роботи. Автор слушно розглядає передумови та початки формування грецької діаспори на території Галицько-Волинського князівства і Королівства Польського в першій половині XII – першій половині XV ст. (розділ 3), підкреслюючи, що головною причиною, яка спонукала греків мігрувати на віддалені терени, зокрема на польсько-українське прикордоння «була насамперед економіка» (с. 55; поривн.: с. 65).

Причини та шляхи імміграції греків на територію Руського воєводства в XVI–XVII ст. автор успішно розглянув у четвертому розділі свого дослідження. За влучним визначенням дисертанта, для купців, що прибували до Речі Посполитої зі Сходу, ключовою подією слід вважати встановлення у Львові у 1380 р. права складу східних товарів (с. 69). Тому серед грецьких іммігрантів переважали «економічні переселенці», поряд з якими дедалі частіше з'являються релігійні діячі. Автору вдалося класифікувати грецьких переселенців і виділити декілька їх груп за професійними заняттями та соціальним статусом (купці, члени православних братств, ремісники, священники, викладачі школи Ставропігійського братства). Серед грецьких іммігрантів дисертант слушно підкреслює й вивчає проблему так званої «венеційської групи», яка цілковито залишалася поза увагою дослідників (с. 73,

100, 101 та ін.), встановлює географію походження купців інших груп (Молдавія, Волощина, Туреччина). Серед особливостей товарного обміну І. М. Лильо виділяє торгівлю міцними напоями, перш за все грецьким вином мальвазією (с. 86, 87 та ін.). Слід погодитися з автором, що саме економічні фактори, спричинені геополітичними змінами, у кінцевому підсумку сприяли появі в Руському воєводстві у другій половині XVI-XVII ст. грецької діаспори.

Одним з головних розділів дисертаційного дослідження є розділ 5 «Економічні та правові проблеми інтеграції греків на території Руського воєводства в XV-XVIII ст.» Хоча автор певною мірою повторюється, розглядаючи, як це було й у попередньому розділі, професійні та суспільні групи а також географію місць, з яких потрапляли до Руського воєводства грецькі іммігранти (с. 109, 110 та ін.), йому вдалося вичерпно показати алгоритм отримання приїжджими греками юридичного статусу (с. 120 та наст.), незважаючи на в цілому «відносно примітивний» рівень їх самоорганізації (с. 124). Однією з реальних проблем грецької діаспори І. М. Лильо вважає конкуренцію з боку впливового вірменського та єврейського купецтва Львова. В цій конкурентній боротьбі греки досягли значного економічного успіху, знайшли власну лауну й «належали до числа найбагатших» (с. 139).

Місце греків у громадському просторі Львова, як центру Руського воєводства, дисертант розглядає у розділі 6. Ми погоджуємось з тезою, що у містах Руського воєводства грецькі іммігранти повсякчас шукали підтримки з боку православних українців (с. 143), через спільність віри українців та греків розглядали як одну конфесійну спільноту (с. 146), а виразником їхніх інтересів було Ставропігійське братство – найвпливовіше об'єднання православних мешканців у Львові (с. 150). Грецькі викладачі, зокрема архієпископ Арсеній Елассонський, дійсно сприяли розвитку освітніх програм братства до «формальним прощанням із «грецькою спадщиною» у 1725 р. (с. 169).

Позитивне враження справляє й розділ 7, в якому дисертант розглядає діяльність грецьких іммігрантів у політико-дипломатичному суперництві, що

тривала в Центрально-Східній Європі у розглянуту добу, підкреслює мотиви їх дій, зокрема розвідницьких, на користь правителів Туреччини, Молдавії, Речі Посполитої, Московської держави. Автор слушно підкреслює: незважаючи на виявлені ним факти дипломатичних та розвідницьких дій греків, «багато різноманітних вчинків залишилося в тіні» (с. 173; поривн.: с. 187) и з цим твердженням слід повністю погодитися.

Відзначимо, що дисертант частину свого дослідження присвятив аналізу внеску греків у матеріальну культуру мешканців Руського воєводства. Про це йдеться у розділі 8. Обсяг торгівлі греків предметами повсякденного інтер'єру, зокрема східними килимами, а також зброєю, елементами одягу, харчовими продуктами та напоями східного походження дозволяє разом із автором дійти висновку, що все це дійсно сприяло існуванню феномена цікавого культурного явища, званого як польський шляхетський «сарматизм» (с. 214, 221).

Окремо у розділі 9 дисертант розглядає оригінальну історію грецької діаспори Замостя. Їх церковна та економічна окремішність від українців, а також те, що греки стали другою за кількістю національною групою міста поза меж Речі Посполитої поряд із іншим, ніж у Львові, правовим статусом (с. 227-228) дійсно дає авторові право використовувати у назві розділу термін «феномен».

«Фундаментальне значення» для дисертанта, за його висловом, мали грецькі генеалогічні студії (с. 233), які стали предметом розгляду у розділі 10. Ще у вступі І. М. Лильо трактував цей розділ як «ключовий розділ роботи» (с. 15) й таке трактування має рацію. Крім того, що такий підхід дійсно посприяв «оллюдненню» теми, сама робота над реконструкцією історичних портретів представників дев'яти грецьких родин (Афендиків, Альвізіїв, Вевеллі, Мазаракі тощо) дала можливість, за слушним висловлюванням автора, «відчутти ритм епохи», «зрозуміти потреби» грецьких іммігрантів. Вважаємо, що ця частина дисертаційного дослідження має право на видання у вигляді окремої книжки, зокрема рідною мовою тих, кому вона присвячена.

Висновки дисертаційного дослідження носять самостійний характер і відповідають матеріалам розділів. В цілому дисертація має вигляд сформованого монографічного дослідження, виконана на високому науковому рівні, авторові вдалося розкрити причини еміграції греків на територію Руського воєводства, процес формування на його теренах грецької діаспори, місце греків у економічному, громадському, культурному житті регіону, їх внесок у міжнародну політику декількох країн. Крім того зміст наукових публікацій дисертанта дозволяє розкрити основні положення, що виносяться на захист.

Привертає увагу численні кольорові додатки, які доповнюють цілісне сприйняття означеної проблематики, й змістовний список джерел та літератури, який налічує більш ніж 500 найменувань.

Разом з тим така складна комплексна робота, що вимагає фундаментальної підготовки і скрупульозної роботи з джерелами й історіографією, не вільна від деяких зауважень і побажань:

1). Перше з цих побажань стосується необхідності більш чітко обґрунтувати хронологічні межі дослідження. В цілому, автор чітко формулює початковий рубіж цього дослідження - XV століття. Відзначимо, що саме в цей час (1453 г.) греки втратили свою державність і саме в цей час (1434 г.) з земель Галицько-Волинського князівства було утворено Руське воєводство. Отже, цей аспект може вважатися доведеним, тим більше, що назва «Руське воєводство» винесено в заголовок самого дослідження, а XV-XVIII століття автор вважає «періодом найвищої активності грецьких купців і ремісників на території Руського воєводства» (с. 11). Однак, якщо в назві самої роботи дисертант позначає ці хронологічні межі досить широко - XV -XVIII ст., то в тексті звужує їх до *кінця XV і першої третини XVIII століття*, «коли розпочався занепад активності греків на території Руського воєводства Речі Посполитої». На наш погляд *початок* цього процесу не звільняє автора від необхідності розглянути його до *кінця* існування самої Речі Посполитої, принаймні до 1772 р., коли Руське воєводство було ліквідовано владою Австрійської імперії.

2). Хоча хронологічні межі дослідження охоплюють XV-XVIII ст., не викликає сумніву доцільність викладу передумов формування грецької діаспори на території Галицько-Волинської держави і Королівства Польського у XII-XV ст. У той же час вважаємо, що обсяг викладеного матеріалу (11 стор.) достатній для параграфа, але недостатній для окремого (третього) розділу. Наявність такого окремого розділу взагалі може дати привід для дискусії щодо хронологічних рамок дослідження, в той час як параграф одного з розділів такого приводу не дає.

3). Цей третій розділ має назву - «Передумови та початки формування грецької діаспори на території Галицько-Волинської держави та Королівства Польського в XII - першій половині XV ст.». Проте на с. 105 автор стверджує: «Першу зі збережених звісток про діяльність грецьких купців у Львові занотовано на сторінках актової книги міста у 1382 р.»; на с. 34 вказує: «грецькі іммігранти ... прибували до міст регіону впродовж XIV-XVII ст.», а «появу» на території Речі Посполитої грецької діаспори на с. 104 взагалі датує другою половиною XVI - XVII ст. В цьому випадку, можливо, треба було скоротити назву цього розділу, оскільки частина цієї назви, а саме «початок формування грецької діаспори» відносно окреслених хронологічних меж не збігається з вищенаведеними твердженнями автора. Тим більше, що на с. 11, обґрунтовуючи хронологічні межі, здобувач стверджує (повторюємо це ще раз), що XV-XVIII ст. є «періодом найвищої активності грецьких купців і ремісників на території Руського воєводства».

4). Якщо третій розділ хронологічно закінчується серединою XV ст., не зовсім зрозуміло, чому наступний четвертий розділ автор звужує до XVI-XVII ст., як впливає з його назви та хронологічних меж. Відповіддю частково може бути перша половина цієї назви - «причини та шляхи імміграції греків на територію Руського воєводства», проте, причини імміграції завжди з'являються не водночас, а значно раніше, ніж відбувається сама імміграція. Тим більше, що епохальною датою в історії греків був та залишається 1453 р., в якому вони були кинути турками в юрбу недержавних народів, а ще раніше в 1356 р., й

автор про це стверджує (див. с. 68), король Казимир III Великий юридично узаконив у Львові існування етнічних некатолицьких громад, щоправда поки що негрецьких.

5). Саме четвертий розділ, поряд з шостим і восьмим викликає подив не своїм змістом, а особливостями структури. Три ці розділи змістовні, необхідні та надають необхідне уявлення і «причини та шляхи імміграції греків на територію Руського воєводства» (розд. 4) и про «Місце греків у громадському просторі Львова» (розд. 6), и про «внесок греків у матеріальну культуру мешканців Руського воєводства в 16-17 ст.» (розд. 8). Проте преамбула четвертого розділу (10 стор.) майже дорівнює обсягу всьому третьому розділу (11 стор.), А кожен із зазначених вище розділів (6 і 8) складається з одного параграфа. При цьому, по-перше, преамбули цих розділів мали б бути заявлені як окремі параграфи, оскільки преамбула восьмого розділу (22 стор.) удвічі більше за обсягом, ніж її єдиний параграф (9 стр.), А по-друге назви самих параграфів зобов'язують автора підвищити статус преамбул до статусу параграфів. Адже параграф 6.1. носить назву «Вплив греків на діяльність Ставропігійського братства», а параграф 8. 1. – «Грецькі майстри-гаптярі у Бродах в 1639-1648 рр.» Така локалізація, особливо в останньому випадку, приходить у суперечність з назвою розділу 6, хронологічні рамки якого - XVI-XVII ст.

6) Важко зрозуміти логіку автора, чому грецький феномен Замостя (розд. 8) розглядається окремо від такого ж грецького феномена в Бродах (Розд. 9), хоча на с. 301 дисертант стверджує: «для двох останніх міст головний мотив формування локальних діаспор був схожим». При цьому дев'ятирічному феномену в Бродах і більш ніж віковому феномену Замостя присвячений однаковий обсяг (близько 10 сторінок тексту).

7). Детальний опис дисертантом юридичного статусу, професійної та громадської діяльності, побуту грецької діаспори Руського воєводства апріорі викликає питання - а яким було становище їхніх одноплемінників в Західній Європі? Треба віддати належне автору: він дуже докладно описує становище

греків в інших регіонах Центрально-Східної Європи (с. 84, 85, 86 та ін.), Особливо в Молдавії та Валахії (с. 112-118). Проте грецька діаспора в Італії, Іспанії та інших католицьких, а з XVI ст. і в протестантських все ж існувала, а історико-порівняльний аналіз дозволив би скласти певне уявлення не тільки про подібність або відмінність їх юридичного статусу, характеру професійної діяльності, матеріального становища, а й отримати більш повне і вичерпне, ніж в дослідженні Ігоря Лиля, уявлення про причини, які змушували, наприклад, греків Венеції і Генуї (див. с. 13, 14, 15) залишати ці республіки і переселятися в інші землі Європи.

8) Хоча дослідження написано чудовим літературним стилем, в ньому, на жаль, зустрічаються деякі помилки, повтори і не завжди коректні твердження. Наприклад, на с. 11 автор стверджує: «об'єктом дослідження є грецьке населення Руського воєводства Речі Посполитої в XV - XVIII ст.», хоча сама Річ Посполита утворилася лише в XVI ст. Зустрічається назва «колишній Константинополь» (с. 65), хоча турки використовували назву Ісламбул (Ісламбол) ще до його захоплення в 1453 р, а після цього топонім «Константинополь» активно використовувався у Османській імперії і Туреччині поряд з турецькою версією до 1930 р. На стор. 155 -157 з шести абзаців три починаються з одного й того ж слова «попри». Наполягаємо - в кінці XVI ст. ще не існувало зазначеної автором «французької моди» (с. 207), оскільки в самій Франції й у всій Європі панувала іспанська мода. Термін «фабрика», що застосовується автором до виробничого підприємства в Бродах середини XVII (с. 218) може бути використаним лише до підприємств наступного XVIII століття, оскільки фабрика - це підприємство з машинним виробництвом, яке ще не було відомо в Бродах у той час.

Всі ці зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи. Дисертація І. М. Лиля є самостійним, завершеним комплексним дослідженням маловідомої у сучасній історичній науці теми, яка тривалий час залишалася без достатнього вивчення у монографічному та

дисертаційному форматах. Результати дослідження в сукупності вирішують важливу наукову проблему в галузі всесвітньої історії.

Дисертація оформлена у повній відповідності із встановленими вимогами. Результати дослідження повністю викладені в публікаціях дисертанта, здійснених у фахових журналах України та зарубіжжя, а також апробовані на численних міжнародних конференціях та семінарах. Основні положення дисертації ідентичні зі змістом автореферату.

Висновки, матеріали та спостереження, викладені у дисертаційному дослідженні можуть бути використані при розробці нових навчальних курсів, посібників, підручників та хрестоматій та написанні наукових статей та монографій зі всесвітньої історії.

Все зазначене вище дає підстави зробити висновок, що дисертація Лиля Ігоря Миколайовича «Греки на території Руського воєводства у XV – XVIII ст.» відповідає всім вимогам п. 10, п. 12 та п. 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), які висуваються до докторських дисертацій, і за своєю актуальністю, науковим рівнем, новизною і практичним значенням може бути підставою для присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України

Доктор історичних наук,
професор кафедри туристичного бізнесу
та країнознавства
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

С. І. Лиман

Лиман